

Історіографія історії німецьких колоній Півдня України від середини XIX століття до сучасності

Історіографічна традиція дослідження німецьких колоній розпочинається ще в XIX ст. Історії німецьких колоній на Півдні України та взаємовідносин між колоністами і корінним населенням в своїх працях в різні часи торкалося багато дослідників: Аполон Олександрович Скальковський, Петро Іванович Кеппен, Август фон Гакстгаузен, Олександр Петцольт, Микола Гаврилович Чернишевський, Г.З. Єлісєєв, Х.Клаус, Фрідріх Бінеман, Олександр Олександрович Веліцин, Олександр Шмідт, Дмитро Іванович Багалеї, Дітріх Шефер та інші.

При цьому маємо констатувати той факт, що проблематика історії німецьких колоній Північного Причорномор'я XIX - початку XX ст. та етноконфесійних і культурних взаємовідносин їх населення у вітчизняній історіографії розроблена недостатньо. З одного боку причиною цього стало те, що вказаний період був сучасним дореволюційним історикам, а їх увага переважно належала більш раннім етапам вітчизняної історії, а з іншого – незатребуваністю даної проблематики в радянській історіографії. Оскільки позначена проблема слабо представлена у вітчизняній історіографії, в даному огляді розглядаються і ті роботи, в яких давалася загальна оцінка ролі і значення німецької колонізації в історії України.

Перш за все слід зупинитися на роботах Аполона Олександровича Скальковського. Його праця «Досвід статистичного опису Новоросійського краю» характеризується об'єктивними спостереженнями та висновками про економічне становище південної України. Виявляючи великий інтерес до господарства «іноземних поселенців», яке в 1830-1840-х рр. вважалося

зразковим, Аполон Олександрович Скальковський виділив в якості особливої теми німецькі колонії. Дослідник був впевнений, що господарства колоністсько-хутірського типу досягли найбільш високої продуктивності. Вчений доводив, що менонітська громада завела на річці Молочні Води «чудові села, за голландським зразком побудовані» і виділяється своїм «багатством - землеробським». Працюючи з 1841 р. в Одеському статистичному комітеті Аполон Олександрович Скальковський мав доступ до всіх архівів місць перебування німців, тому його роботи відрізняються насиченістю фактичного матеріалу.[9]

Наступними хотілося б відмітити роботи Петра Івановича Кеппена. Він в 40-50-і рр. XIX ст. за даними VIII ревізії, проведеної в 1833 р. зібрав дані по губерніях про чисельність неросійських народів Російської імперії, включно із німцями. За результатами цієї величезної роботи в 1852 р. вийшла книга Петра Івановича «Про етнічну карту Європейської Росії» - одна з перших робіт узагальнюючого характеру, в якій представлено опис етнічного складу населення Російської імперії. Таким чином, історична наука вперше отримала джерело для дослідження історії німецьких колоній в Північному Причорномор'ї першої половини XIX ст.

В цілому Аполон Олександрович Скальковський і Петро Іванович Кеппен зібрали великий фактичний матеріал, не піддаючи його системному аналізу. Над вирішенням цієї проблеми працюватимуть наступні покоління дослідників. Так, між вченими-мандрівниками Августом фон Гакстгаузенем[1] і Олександром Петцольтом[15], з одного боку, і гуртком, що групувався навколо Миколи Гавриловича Чернишевського, - з іншого виникає полеміка, дослідивши яку ми отримали змогу простежити подальшу розробку вузлових проблем, пов'язаних з історією німецьких колоній на Півдні країни.

Надзвичайно цікава оцінка ролі і значення німецької колонізації дається в книзі Олександра Олександровича Веліцина «Німці в Росії. Нариси історичного розвитку і сьогодення становища німецьких колоній на Півдні і

Сході Росії», що вийшла в 1893 р. в Санкт-Петербурзі. Автор подає загальну історію німецької колонізації в Росії: умови переселення, пільги, діяльність, побут, але певних конкретних відомостей про окремі німецькі колонії на території Північного Причорномор'я в ній немає.[2]

На початку XX ст. дослідження історії німецьких колоній отримувє додатковий імпульс, з'являється чимало нових робіт, в яких розширюється і поглиблюється аналіз різних проблем іноземної колонізації. Близькою за характером до книги Олександра Олександровича Веліцина була робота історика Олександра Петровича Ліпранді, який виступав у пресі під псевдонімом «Волинець». Його робота «Німеччина в Росії» (Харків, 1911 р.) присвячена, головним чином, проблемам німецької колонізації на Півдні України. Критикуючи політику уряду за останні 50 років (1860-1910 рр.) Олександр Петрович Ліпранді зазначав, що «німецький елемент не тільки не послабив польсько-католицький вплив на західних територіях, а навпаки ці губернії перетворилися на «єврейсько - польсько - німецькі».[7]

Неактуальна для радянських дослідників тема історії німецьких колоній в Північному Причорномор'ї була надовго забута. У 30-х рр. XX ст. інтерес до проблем німецьких колоністів відновлюється, як у радянській, так і польській історіографії, що було пов'язано з політичними подіями в сусідній Німеччині.

У післявоєнні роки проблематика радянських німців вважалася закритою. Влада замовчуванням хотіли піддати забуттю історію народу, який близько двох століть проживав на українській землі.

Саме цим пояснюється відсутність в радянській історіографії фундаментальних робіт, в яких би розглядався весь комплекс питань історії німецьких колоністів. У роботах Є.І. Дружиніної розглядається комплекс проблем етнодемографічного розвитку Південної України, значна увага приділяється аналізу демографічних процесів серед німецького населення на початку XIX ст.[4]

Дослідженню етнічної структури населення України у XVIII-XX ст., включно із німцями, присвячені монографії Всеволода Івановича Наулко.[8] Чималу цінність представляє також опублікована в 1988 р. монографія Костянтина Володимировича Ерліха, де подано стислий огляд економічного, політичного, культурного життя німецького населення СРСР з XIII ст. до сучасного йому часу.[13]

Після розпаду СРСР, в пострадянських державах спостерігається певний інтерес до історії німецької колонізації. В 1990-х рр. російські історики присвятили кілька монографічних досліджень проблемам німецької колонізації в Російській імперії, але в них історії німців на Миколаївщині торкаються фрагментарно, наведена інформація про переселенців носить хрестоматійний характер.

Історія німецьких колоністів в сучасній українській та німецькій історіографії висвітлена в значно більшій мірі, ніж в російській. Існуюча безліч наукових статей за мінімальної наявності монографічних досліджень з розглянутої нами проблематики визначила переважно тематичний підхід до висвітлення внеску українських і німецьких істориків у вивчення даної тематики. В зв'язку з цим особливий інтерес викликають праці німецьких дослідників Конрада Келлера[12], Карла Штампа та інших, в яких особливо яскраво висвітлюється історія заселення німцями нашої території. Чимало цікавих для даного дослідження робіт належить перу німецьких авторів. Корисними для вивчення соціального складу і походження перших німецьких колоній є дослідження В. Кухна, Є. Хошано, Г. Хольца.[10] Останньому автору належать також роботи з проблем розвитку торгівлі та ремесла серед німецьких колоністів.

У роботах Дитмара Нойтатца, Ріхарда Кантора основну увагу приділено проблемам політичного життя колоністів, політиці царизму по так званому «німецькому» питанню, заходам по обмеженню німецького впливу в губернії, а також позиції Німеччини в «німецькому питанні».

Цінними для висвітлення історії релігійного та культурного життя німецьких колоністів є роботи О. Бехрамі, Г. Вазема.[16] Робота останнього автора багата фактичним матеріалом, оскільки він більш 30 років служив пастором в німецьких колоніях.

У 1994 р. В Києві було опубліковано Збірник документів державних архівів України «Німці в Україні. 20-30-ті рр. XX ст.». Необхідно згадати також збірник матеріалів міжнародної наукової конференції «Україна і Німеччина: економічне і інтелектуальне співробітництво (XIX-XX ст.)», що вийшов в 1997 р. На сьогоднішній день дослідженнями історії німецьких колоній активно займаються Марина Едуардівна Козирева, Людмила Михайлівна Хрящевська, Євгенія Іванівна Дружиніна, Наталія Мирошніченко, О. Сидорчук та інші вчені. У 2009 році в м. Миколаєві було надруковано ґрунтовну працю Дмитра Івановича Заковоротного «Німці-колоністи в Північному Причорномор'ї (1803 – 1944 рр.)»[5], а в 2013 р. в Миколаївському обласному краєзнавчому музеї була презентована ціла експозиція «Німці Миколаївщини: історія та сучасність». У жовтні 2015 р. Наталія Мирошніченко захистила дисертацію з приводу історії німецьких колоністів на Миколаївщині, в тому числі.

Закінчуючи історіографічний огляд історії німецьких колоній на Миколаївщині, можна зробити наступні висновки. Окремі питання історії німців-колоністів були висвітлені в українській, польській, російській та німецькій історіографії. Незважаючи на великий інтерес інтернаціонального загалу істориків до цих проблем, ще багато з них поки входять до числа лакун. Питання соціально-економічного, культурного життя, самоврядування, взаємовідносин німецького та місцевого населення, урядової політики по відношенню до колоністів і багато інших все ще висвітлені недостатньо повно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гакстгаузен А. Исследование внутренних отношений народной жизни и в особенности сельских учреждений России. Ганновер, 1846-52, рус. перев. СПб., 1870.
2. Велицин О. Немцы в России. – СПб.: Издательство «Русского вестника». Типография товарищества «Общественная польза». – 1893. -280 с.
3. Дружинина Е.И. «Южная Украина в 1800-1825 гг.» М.: Наука, 1970. — 388 с.
4. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825—1860 гг. — М.: Наука, 1981. — 216 с., карт.
5. Заковоротний Д.И. Немцы-колонисты в Северном Причерноморье (1803-1944 гг.) / Д.И. Заковоротний. – Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2009. – 152 с.: ил., фото
6. Клаус Х. Наши колонии: Опыты и материалы по истории и статистике иностранных колоний в России / Х. Клаус. – СПб.: Типография В.В. Наусвальта, 1869. – 455 с.
7. Липранди А.П. Германия в России. - Харьков, 1911. - 148 с.
8. Наулко В.И. Культура и быт украинского народа / Наулко В. И., Миронов В. В. Учебн. пос. – К.: Вища шк., 1977. – 93 с
9. Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края. – Одесса, 1850. – Ч. 1. – 368 с.
10. Holz H. Deutsche Anteil an Handel und Gewerbe in Wolhynin //Wolhynische Hefte. 3 Folge. - schwabach, wiesentheid, 1984.
11. Kantor B. Bismark und der «Aufruhr» deutschen kolonisten in Wolhynien. - Diplomatische Zwischenspiele. // Wolhynische Hefte. 6 Folge. schwabach, wiesentheid, 1990.
12. Keller C. Die deutschen Kolonien in Südrußland. Bd. i-2. Odessa, 1905 u. 1914, 306 u. 376 S.
13. Konstantin Erhlich. Lebendiges Erbe : Aufzeichnungen zur Siedlungsgeographie und Kulturgeschichte der Deutschen in Russland und in der Sowjetunion / Konstantin Erhlich. Alma-Ata, Kasachstan : Kasachstan, 1988.-379 .
14. Neutatz D. Die «Deutsche Frage» in Süd und Südwestrusslands. //Wolhynische Hefte. 6 Folge. - schwabach, wiesentheid, 1990.
15. Petsoldt A. Reise im westlichen und südlichen europäischen Rußland im Jahre 1855. Leipzig, 1864. 498 S.
16. Wasem G. Eine Amtreise durch Wolhynien. //Wolhynische Hefte. 6 Folge. - schwabach, wiesentheid, 1990.